

ТАРИХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Published in the Kazakhstan
Otan tarihy
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
Vol. 26. Is. 2, pp. 287-297, 2023
Journal homepage: <https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРПТИ / IRSTI 03.20.
https://doi.org/10.51943/1814-6961_2023_26_2_287-297

**FORMATION AND ACTIVITIES OF THE ACADEMIC CENTER
IN KAZAKHSTAN IN THE 1920s**

Auezkhan K. Shashaev¹, Shamek B. Tleubaev², Nurgul N. Kurmanalina^{3*}

^{1,2,3}Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (28, Shevchenko Str., Almaty, 050010. Republic of Kazakhstan)

¹Candidate of Sciences (History), Leading Researcher

• <https://orcid.org/0000-0002-4902-0120>. E-mail: shashaevaezhan@mail.ru

²Candidate of Sciences (History), Deputy Director for Science

• <https://orcid.org/0000-0002-9659-1006>. E-mail: shamek_09@mail.ru

^{1*}PhD, Academic Secretary

• <https://orcid.org/0000-0002-9659-1006>. E-mail: nurgulca@mail.ru

Annotation. *Introduction.* The article is devoted to the analysis of the activities of the Academic Center (1921-1926) on the basis of data from archival collections. *Goals.* The paper examines the main aspects of the creation and activity of the Academic Center at the People's Commissariat of Education, which became the basis of the origins of the emerging Kazakh science in the difficult period of the Soviet era, 20-30 years. XX century. *Results.* To achieve the goal, the work of the academic center is presented from the point of view of historical knowledge, based on the requirements arising from the public demand of the modern history of independent Kazakhstan. *Conclusions.* The Academic Center was one of the main institutions where the Kazakh intelligentsia was most united. The Academic Center relied on a number of scientific organizations, such as the Society for the Study of Kazakhstan, the Orenburg branch of the Russian Geographical Society. Documentary data obtained from the funds of the Central State Archive of the Republic of Kazakhstan, the United State Orenburg Regional Archive of the Russian Federation, reveal the educational activities of the Academic Center. The materials presented in the research paper and the conclusions obtained are also of applied importance for researchers in this field.

Keywords: Academic Center, Council of People's Commissars, science, education, public organizations, museum, archive.

Acknowledgements. The article was prepared within the framework of the grant financing project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan «Educational activities of public organizations of Kazakhstan in the first quarter of the XX century» (Registration number AP 09260737).

For citation: Shashaev K.A., Tleubaev B.Sh., Kurmanalina N.N. Academic center: some aspects of creation and activity // Otan tarihy. 2023. Vol. 26. No. 2. Pp. 287-297. (In Kaz.) DOI: 10.51943/1814-6961_2023_26_2_287-297

**XX Ғ. 20-ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АКАДЕМИЯЛЫҚ ОРТАЛЫҚТЫҢ
ҚҰРЫЛУЫ МЕН ҚЫЗМЕТІ**

Шашаев Әуезхан Қадіржанұлы¹, Тілеубаев Шәмек Баянұлы², Құрманалина Нұргүл Нұрсұлтанқызы^{3*}

^{1,2,3}Ш.Ш. Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты (28-үй, Шевченко к-сі, 050010. Алматы қ., Қазақстан)

¹Тарих ғылымдарының кандидаты, жетекші ғылыми қызметкер

• <https://orcid.org/0000-0002-4902-0120>. E-mail: shashaevaezhan@mail.ru

²Тарих ғылымдарының кандидаты, директордың ғылыми жұмыстар жөніндегі орынбасары

• <https://orcid.org/0000-0002-9659-1006>. E-mail: shamek_09@mail.ru

¹*PhD, ғалым хатшы

• <https://orcid.org/0000-0002-9659-1006>. E-mail: nurgulca@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТЭИ, 2023

© Шашаев Ә.Қ., Тілеубаев Ш.Б., Құрманалина Н.Н., 2023

Андатпа. *Kіріспе.* Мақала Академиялық орталықтың (1921-1926 жж.) қызметінің бағыттарын архив қорлары мәліметтеріне сүйене отырып, талдап көрсетуге арналған. *Зерттеудің мақсаты мен міндеттері.* Жұмыста кеңестік кезеңнің ең бір күрделі және ауыртпалыққа толы XX ғ. 20-30 жж. енді қалыптасып жатқан қазақ ғылымының бастауларының негізі болған Ағарту халық комиссариатына қарасты Академиялық орталықтың аса өзекті болып табылатын құрылуы мен қызметінің негізгі қырлары зерделенді. *Нәтижелер.* Мақсатқа жету үшін Академиялық орталықтың жұмысы салыстырмалы түрде, тарихи таным тұрғысынан, қазіргі тәуелсіз Қазақстан тарихының қоғамдық сұранысынан туындайтын талаптар негізінде баяндалады. *Қорытындылар.* Академиялық орталық қазақ зиялылары ең көп топтасқан басты мекеменің бірі болатын. Бұл орталық Қазақстанды зерттеу қоғамы, Орыс географиялық қоғамының Орынбордағы бөлімшесі сияқты бірқатар ғылыми бірлестіктерге арқа сүйеді. Академиялық орталықтың атқарған ағартушылық қызметін ашуда Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік архиві, Ресей Федерациясы Орынбор қаласындағы облыстық архиві қорларынан алынған құжаттық деректер біршама мағлұматтар береді. Зерттеу жұмысында берілген материалдардың, алынған тұжырымдардың осы саладағы зерттеушілер үшін қолданбалық жағынан да маңызы бар.

Түйін сөздер: Академиялық орталық, ғылым, Ағарту халкомы, қоғамдық ұйымдар, музей, архив.

Алғыс айту. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің «XX ғасырдың бірінші ширегіндегі Қазақстандағы қоғамдық ұйымдардың ағартушылық қызметі» тақырыбындағы гранттық қаржыландыру жобасын жүзеге асыру аясында орындалды (тіркеу нөмірі AP 09260737).

Дәйексөз үшін: Шашаев Ә.Қ., Тілеубаев Ш.Б., Құрманалина Н.Н. Академиялық орталық: құрылуы мен қызметінің кейбір аспектілері // Отан тарихы. 2023. Т. 26. № 1. С. 287-297. (Қаз.) DOI: 10.51943/1814-6961_2023_26_1_287-297

ФОРМИРОВАНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АКАДЕМИЧЕСКОГО ЦЕНТРА В КАЗАХСТАНЕ В 20-Е ГОДЫ XX В.

Шашаев Аuezхан Кадиржанович¹, Тлеубаев Шамек Баянович²,
Қурманалина Нургуль Нурсултановна^{3*}

^{1,2,3}Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (дом 28, ул. Шевченко, 050010 Алматы, Казахстан)

¹Кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник

• <https://orcid.org/0000-0002-4902-0120>. E-mail: shashaevaezhan@mail.ru

²Кандидат исторических наук, заместитель директора по науке

• <https://orcid.org/0000-0002-9659-1006>. E-mail: shamek_09@mail.ru

¹*PhD, ученый секретарь

• <https://orcid.org/0000-0002-9659-1006>. E-mail: nurgulca@mail.ru

Аннотация. *Введение.* Статья посвящена анализу направлений деятельности Академического центра (1921-1926 гг.) на основе данных архивных фондов. *Цель и задачи исследования.* В работе изучены основные аспекты создания и деятельности Академического центра при

Наркомате просвещения, ставшего у истоков формирования казахской науки в сложном периоде советской эпохи, 20-30 гг. XX в. *Результаты.* Для достижения цели деятельность академического центра представлена с точки зрения исторического познания, на основе требований, вытекающих из общественного спроса современной исторической науки Казахстана. *Выводы.* Академический центр был одним из главных учреждений, где была наиболее сплочена казахская интеллигенция. Академический центр опирался на ряд научных организаций, таких как Общество изучения Казахстана, оренбургское отделение Русского географического общества и др. Исторические источники, полученные из фондов Центрального Государственного архива Республики Казахстан, объединенного государственного архива Оренбургской области Российской Федерации, раскрывают просветительскую деятельность Академического центра. Материалы, представленные в исследовательской работе, полученные выводы имеют также прикладное значение для исследователей в данной области.

Ключевые слова: Академический центр, Совнарком, наука, просвещение, общественные организации, музей, архив.

Благодарность. Статья подготовлена в рамках реализации проекта грантового финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан «Просветительская деятельность общественных организаций Казахстана в первой четверти XX века» (регистрационный номер: АР 09260737).

Для цитирования: Шашаев А.К., Тлеубаев Ш.Б., Курманалина Н.Н. Академический центр: некоторые аспекты создания и деятельности // Отан тарихы. 2023. Т. 26. № 1. С. 287-297. (Каз.) DOI: 10.51943/1814-6961_2023_26_1_287-297

Кіріспе. Біз зерттеу негізіне алған кезең, нақтырақ айтсақ 1920 жылы Қазақстан Автономиялық Кеңестік Социалистік республика болып құрылып, РКФСР-дың құрамына енген еді. Соның нәтижесінде, қазақ елі тұтастай большевиктік, тоталитарлық жүйенің қадағалауына толықтай алынды. Жаңа саяси жағдайда қалыптасқан қазақ зиялылары компартиялық бағыттағы қоғамға бейімделуге мәжбүр болып, қоғамның рухани өміріне өз үлестерін қосуға кірісе бастады.

Қазақстандағы ғылыми-зерттеу мекемесін қалыптастыру туралы алғашқы шараны қолға алған Орынбордағы Қырғыз әскери комитетінің (Кирвоенкоматтың) штабы жанындағы тарихи-статистикалық бөлім болды. Бұл бөлім, өлкедегі азамат соғысының оты өршіп тұрғанына қарамастан 1919 ж. желтоқсанда штаб бастығы А.Н. Турскийдің ұсынысымен құрылды. Тарихшы А.П. Чулошниковтың жетекшілігіндегі бөлім қазақ өлкесін географиялық, тарихи және этнографиялық тұрғыда зерттеуге тиісті еді. Алты айға жуық қызмет еткен құрылым аса маңызды жұмыстарды жүзеге асыра алды. 1920 ж. наурыз айында өлкенің тұрғындарына қазақ халқының тарихы туралы материалдарды айқындап, тарихи-статистикалық бөлімге жіберу жайында үндеу жасалды. Негізгі материалдар тарих, этнография және табиғи-географиялық секциялар жұмыстары арқылы жинақталды. 1920 ж. сәуірде аталған тарихи-статистикалық бөлім Қырревкомның халық ағарту бөліміне беріліп, Ғылыми комиссия болып құрылды. 1920 ж. қазан айынан бастап Қазақ АКСР-і құрылғаннан кейін халық ағарту комиссариатының Ғылыми бөліміне айналды. Ғылым, әдебиет, өнер, музей және архив мәселелерімен айналысты. Ғылыми бөлім 1921 ж. тамызда Ағарту халкомы Академиялық орталығы болып ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастырушы алғашқы мемлекеттік мекеме ретінде құрылды (Ахметова, 1982). Оның қызметінің негізгі бағыты жалпы теориялық және бағдарламалық жетекшілікпен байланысты еді.

Материалдар мен әдістер. Мақалада зерттеудің әдістемелік талдауы мен тәсілдері негізіне тарих ғылымының қолданылып жүрген қағидаттар, сол заман аясындағы Академиялық орталықтың тарихын салыстырмалы талдау арқылы шындығына көз жеткізу үшін объективтілік, тарихилық, жүйелілік және өркениеттілік даму қағидаттары негізге алынды. Зерттеу жұмысында Академиялық орталыққа қатысты Кеңес үкіметі кезінде жарық көрген еңбектер мен қазіргі заман тұрғысында жазылған зерттеулер салыстырмалы-сыни тұрғыда жүйеленіп, сараланды.

Материалдар Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік архивінің, Ресей Федерациясы Орынбор қаласындағы облыстық архиві қорларынан алынған деректер арқылы Қазақстанның Халық ағарту Комиссариаты жанындағы Академиялық орталықтың

1921-1926 жж. қызметі және оның нәтижелері туралы біраз мағұлматтар береді. Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік архивінің 81 қорында (Қырғыз (қазақ) АКСР Халық ағарту комиссариаты деп аталатын) Академиялық орталықтың құрылуы, Қыроку ағархалкомы (Кирнаркомпрос) жанындағы Ғылыми комиссия қызметі, осы қоғамның кітапханасы, музейі және т.б. туралы деректер сақталған. Келесі бір мәліметтер көзін 921 қор - (Қырғыз (қазақ) өлкесін басқару жөніндегі әскери революциялық комитетінің халыққа білім беру бөлімі деп аталатын) береді. Архивтің 693-ші қорының 1-ші тізбесінде ҚазАССР-ның Халық ағарту комиссариаты жанындағы Қазақстанды зерттеу қоғамының 1920-1936 жж. арасындағы жинақталған мәліметтері, ал екінші тізбедегі 1921-1941 жж. мағұлматтар жинақталған.

Талқылаулар. Академиялық орталық туралы жекелеген мәліметтер Қазақстандағы мәдени құрылыс туралы құжаттар мен материалдар жинағында кездеседі. Мәселен, ол еңбекте Академиялық орталықтың негізгі міндеттері туралы жазылған: Ағарту халкомының орталығы мен бас бөлімдері ұсынған жобалар бойынша ортақ жоспар жасау; Ағарту халкомы алқасының арнайы тапсырысы бойынша жеке жоспар құру; Ғылыми мекемелер қызметінің жоспары мен бағдарламаларын, республикадағы барлық типтегі оқу орындарында білім беру жоспары мен бағдарламаларын құруда жетекшілік жасау; Осы мекемелер мен оқу орындарының жобаларын құруда жетекшілік етіп, ұйымдастыру; Осы мекемелер мен оқу орындарын кадрмен қамтамасыздандыру жоспарын жасау; Ғылыми, теориялық және академиялық бағытта қызмет ететін мекемелерді тікелей меңгеру (Культурное строительство, 1965: 307).

С.Н. Покровский, А.Н. Нүсіпбеков, Г.Ф. Дахшлейгер Қазақстандағы тарих ғылымының дамуы туралы еңбегінде негізінен кеңестік кезеңнен бастап тарихшылардың жұмыстарына, қоғамдық ұйымдардың қызметіне шолу жасаған. Олардың көрсетуінше, Республикадағы ағарту халкомы және оған қарасты Академиялық орталық, Қазақстанды зерттеу қоғамы, Орыс географиялық қоғамының Семейдегі бөлімшесі, губерниялық және республикалық кітапханалар, музейлер, 20-жж. өзінде-ақ үлкен эмпирикалық жұмыстар жүргізіп, ғылыми жазбаларын жариялап, тарихи ескерткіштерді қорғауға атсалысып, қазақтардың қолданбалы өнері бойынша этнографиялық топтамалар қорын жинақтай бастаған (Покровский, Нусупбеков, 1967: 472).

С.Ш. Ахметованың еңбегі Қазақстандағы тарихи өлкетануға арналған. Еңбек төрт тараудан құралған. Оның бірі Қазақстандағы өлкетану ісінің бастауларына арналса, келесі бір тарау Қазақстанды зерттеу қоғамының қызметі туралы. Музейлік өлкетану мен ескерткіштерді қорғау мәселелері де қамтылған. Бұл жерде автордың негізгі зерттеу тақырыбына орай, басты назар өлкетану мәселелеріне аударылған. Ал Академиялық орталықтың құрылу тарихы тек қысқаша ғана баяндалған (Ахметова, 1982).

Жекелеген еңбектерде 1925 ж. Академиялық орталықтың өзгертіліп, ал оның базасында Қазақстанды зерттеу қоғамы құрылғаны айтылады (Наука советского Казахстана, 1981: 226) (Историческая наука, 1990:22). Алайда академиялық орталық жеке мекеме, ал Қырғыз өлкесін зерттеу қоғамы (кейін Қазақстанды зерттеу қоғамы) бөлек ұйым болғаны белгілі.

Ш.Ж. Таукибаевтың зерттеуі Қазақстандағы білім беру, мәдениет және ғылым бойынша мемлекеттік мекемелердің қалыптасуына арналған. Автор Академиялық орталық туралы жалпы мәліметтер келтіріп өткен. Онда 1921 ж. қазанда Академиялық орталық туралы ереже бекітілгені, ал бұрын ғылыми сектор ұйымдастырып жүрген міндеттер кеңейтілгені және тереңдетілгені көрсетілді. Академиялық орталықтағы негізгі екі ұйым – Мемлекеттік ғылыми кеңес және Мемлекеттік көркемдік кеңес және өзге де комитеттердің құрылуы жеке функционалды сипаттағы бөлімшелерді жасау қадамы ретінде қабылданғаны, ал КСРО құрылғаннан кейін Ағарту халкомы республикалық халықкомиссариатына жатқызылғаны түйінделді (Таукибаева, 1999: 15-16).

Г.М. Ибраевтың мақаласында Қазақстанды зерттеу қоғамының 1922 ж. бастап есептік қызметін жандандырып, құжаттамаларын Өлкетану орталық бюросына, Ресей бас ғылыми мекемелер бөліміне, сонымен қатар Қазақ ағарту халкомына де жіберіп отырғанына назар салынды (Ибраев, 2015).

Жалпы, көпшілік еңбектерде Академиялық орталықтың құрылу тарихы қысқаша түрде баяндалып өтеді (Наука советского Казахстана, 1981: 29) (Ермекбай, 2016: 103).

Жуырда ғана оқу-ағарту жүйесінің тарихына қатысты жарық көрген ұжымдық монографияда Академиялық орталықтың атқарған жекелеген қызметі туралы айтылады. Ол

бойынша Академиялық орталықпен оған қарасты бөлімдер қызмет және ғылыми атақтар беру ережелерін дайындаған. Мәселен, Академиялық орталық политехникалық институт және ҚАССР-да профессор ғылыми атағын беру жөнінде ереженің жобасын жасаған. Халыққа білім беру бөлімдері комиссиясы мемлекеттік баспаға ұсынылған ғылыми еңбектер мен оқулықтар, оқу құралдарына жазылған сын пікірлерді қараған. Мәселен, В.А. Еловиқовтың жергілікті жердегі мәдени-ағарту жұмыстарын жүргізуге арналған нұсқаулығына, В.Я. Струминскийдің ағарту жұмысшылары үшін анықтамалығына, В.А. Еловиқовтың мемлекеттік шығармашылық кеңесінің қызметі және оның дамуы туралы еңбегіне дайындалған пікірлердің ғылыми, әдістемелік маңызы айтарлықтай. Бұдан өзге бас саяси-ағарту комитетінің шығармашылық шеберханаларының шаруашылық қаражатына өту туралы ережесі қаралып, толықтырылды т.с.с. (Қазақстандағы оқу-ағарту жүйесі, 2022:41).

Сонымен қатар бұл еңбекте Ахмет Байтұрсынұлы Ағарту халық комиссариатын басқарған жылдары Академиялық орталық қазақ халқының дәстүрі мен тарихын, қазақ даласының ерекшеліктерін жан-жақты және түрлі бағытта зерттеу ісін қолға алғаны түйінделді. Жалпы, академиялық орталық айналысқан негізгі қызмет бағыттары көрсетілді. (Қазақстандағы оқу-ағарту жүйесі, 2022:107).

Жоғарыдағы еңбектерді саралай келе, Академиялық орталықтың ғылыми тұрғыда зерттеу объектісіне айналып, толыққанды зерттеле қоймағандығы туралы қорытынды жасауға болады. Әрине, қоғамдық ұйымдардың, олардың мүшелерінің қызметін, өлкені зерттеуге қосқан үлестерін, басып шығарған еңбектерінің тарихи маңыздылығы мен құндылығы бойынша бөлек жарияланымдарда, зерттеу жұмыстарында көрсетілгенін ескерген жөн. Сондықтан бұл зерттеуде негізінен архив деректеріне сүйене отырып, Академиялық орталық қызметінің аспектілерін толығырақ ашуға көзделіп отыр.

Нәтижелер. Академиялық орталық басшылығымен 1921 жылдың 24 қазанына дейін ғылыми, музей, бас архив басқармасы, бас көркемөнер комитеті – бөлімдері бар Ғылыми сектор жұмыс жасады. Ғылыми бөлім екі бағытта жұмысын жүргізді: таза ғылыми және практикалық.

Орталықтың қадағалауымен ғылыми жұмыстар ғылыми қоғамдарда шоғырланды: *Өлкені зерттеу қоғамы*. Оның міндеттері: а) елдің жергілікті табиғи-өндірістік күштерін зерттеу, б) республиканы этнографиялық тұрғыдан зерттеу. *Ғылыми-педагогикалық және Физика-математикалық қоғамдар*. Міндеті: физика-медицина ғылымдарының қазіргі заманғы мәселелерін зерделеу, оларды жергілікті мәдени күштерге баяндамалар мен дәрістер арқылы таныстыру. Бұл ұйымдар Орынбор қаласының жекелеген ғылыми қызметкерлерінің бастамасымен пайда болды және ғылыми бөлім оларды ақшалай сыйақы бере отырып, қызметке тартты. Бұлардың ішінде екі қоғамның жұмысы ерекшеленді: Өлкені зерттеу қоғамы мен ғылыми-педагогикалық қоғам. Қырғыз өлкесін зерттеу қоғамының жұмысы нәтижесінде «Ежелгі және орта ғасырлардағы қазақ-қырғыз халқының тарихы» (400 беттен астам) баспаға дайындалып, ғылыми-көпшілік еңбек ретінде ұсынылды.

Ғылыми-педагогикалық қоғам «еңбек мектебінің теориясы мен практикасы» бойынша бірқатар тақырыптарда баяндамалар берді, 1-ші және 2-ші деңгейлі қазіргі мектептердің жағдайын зерттеу үшін шаралар қабылдады, бірақ қаражаттың жоқтығынан бұл жұмыс тоқтатылды.

Академиялық орталыққа қарасты Ғылыми бөлім кітапхана ісін жолға қойды. Орынбор архив комиссиясы мен Орынбор географиялық қоғамының бұрынғы кітапханалары ретке келтірілді.

Аталған жұмыстардан басқа, ғылыми бөлім «Минеральные богатства Киркряя и его геологическое прошлое» (Киркрайдың минералды байлығы және оның геологиялық өткені) тақырыбында көрме ұйымдастыруға және Мәскеу археологиялық институтының Орынбор бөлімшесін ұйымдастыру жөніндегі жұмыстарға атсалысты, өлкенің ғылыми жұмысын біріктіруге шаралар қабылданды және елді мекендермен байланыс орнатылды.

Орал мен Қостанайда «Қырғыз өлкесін зерттеу қоғамының» бөлімшелері ашылды (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 61 іс. 38-п.).

Бірте бірте Академиялық орталықтың қызмет ауқымы кеңейе түсті. Жалпы, Академиялық орталықта он шақты қызметкер жұмыс жасады.

1922 ж. 1 қаңтарындағы Академиялық орталық қызметкерлері құрамы:

1. А.Байтұрсынов – Кеңес төрағасы, Академиялық орталық төрағасы

2. Лошкарев Александр Прокофьевич – МФК ғалым хатшысы
3. Кусков Иван Васильевич – Мемлекеттік көркемдік кеңес төрағасы, халым хатшысы
4. Затаевич Александр Викторович – Музей секциясының төрағасы
5. Михайлов Алексей Петрович – Бас архивтің ғылыми қызметкері
6. Мелков Александр Лаврентьевич – Бас музейдің ғылыми қызметкері
7. Ильинский Василий Павлович – секретариат меңгерушісі / Академиялық орталық алқасының хатшысы

8. Овчинникова Раиса Васильевна – кеңсе басшысы

9. Антипов Иосиф Игнатьевич – іс жүргізуші

10. Павлова Елизавета Исаевна – тіркеуші

Ал Лито секциясының төрағасы және машинист қызметтері орны бос болды (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 97а іс. 62-п.).

1922-1923 жж. Академиялық орталық «Ғылым және еңбек (а. ж. мамырдан бастап) қоғамы», «Орыс географиялық қоғамының Семей бөлімі» және «Орталық өлкелік музеймен» толығы түсті. Бұндағы Семей қаласын қоспағанда, барлық қоғамдық ұйымдар Орынбор қаласында орналасқан. Орынбор қоғамдарының филиалдары болып саналатын республиканың басқа қалаларындағы ұйымдардың бөлімшелері тікелей орталықтың қарамағында болмады (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 617 іс. 16-п.).

Ал 1924 ж. Академиялық орталықта Қырғыз ғылыми-әдеби Кеңесі құрылды. Оның мақсаты: а) 1 және 2-ші сатыдағы қазақ мектептеріне арналған оқулықтар мен оқу құралдарын жасау және қазақ тіліне аудару, б) қазақ тілі мен ғылыми терминдерін әзірлеу, в) саяси және саяси-ағартушылық әдебиеттерді қырғыз тіліне аудару, г) ғылыми және әдеби жұмыс. Сонымен қатар ғылыми-әдістемелік секция жұмыс жасады (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 823 іс. 54-п.).

Қырғыз ғылыми-әдеби кеңес жұмысы: а) Кеңес қырғыз тіліндегі кітаптардың 30-ға жуық атауын, негізінен 1 және 2 сатыдағы мектептерге арналған оқулықтарды, сондай-ақ жалпы саяси-ағартушылық және педагогикалық мәселелер бойынша бірнешеуін басып шығарды және басылымға дайындады; б) 1924 ж. маусым айында Қырғыз ғылыми қызметкерлерінің құрылтайын шақыру маңызды жұмыс болды. Құрылтайға Бұхара, Хива, Түркістан, Мәскеу және т.б. өкілдері қатысты. Құрылтайдағы негізгі мәселелер: қырғыз (қазақ) транскрипциясы туралы, Қырғыз емлесі туралы, қырғыз мектептері мен Мемлекеттік ғылыми кеңес бағдарламалары туралы, қырғыз өнері мен көне ескерткіштерін сақтау туралы болды (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 617 іс. 16-п.).

Академиялық орталықтағы музей ісінің дамуы. Музей бөлімі өлкелік музей ұйымдастырып, дәрістердің оқылуын, көрмелердің ұйымдастырылуын қамтамасыз етті. Музейге үш бөлім кірді: тарих, этнографиялық және қоғамдық-тұрмыстық. Екі көрме ұйымдастырылды: Орынбор өлкесінің геологиялық өткені және Қырғыз өлкесінің минералды байлығы. Сол тақырыптарда дәрістер оқылды. «Зағиптар үйінен» қолдан жасалған өнімдердің көрмесі ұйымдастырылды. Сонымен қатар көпшілікке арналған экскурсиялар жоспары әзірленіп, зоология және ботаника бойынша көрмелер ұйымдастыру бойынша дайындық жұмыстары жүргізілді.

Көрнекі құралдар институты ұйымдастырылды, бірақ үй-жайлардың болмауына байланысты оны орналастыру мүмкін болмады, қазіргі уақытта оның жанында тек диапозитивтер жасау шеберханасы жұмыс істейді. 1921 ж. 7000 диапозитив дайындаған (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 61 іс. 38 а.п.).

Көрнекі құралдар институты Ермоловка мен Преторияда екі құрама пункт ұйымдастырды, олар табиғи-тарихи құралдарды, гербарийлер коллекцияларын жасау бойынша жұмыс жүргізуде. Бірақ белгіленген тармақтардың жұмысы әлсіз және өте ауыр материалдық жағдайларда жүргізілді. 24 қазаннан бастап бірінші ұйымдастырушылық отырыста Қырғыз халық ағарту комиссариат алқасы 1921 жылы 23 тамызда бекіткен «Академиялық орталық туралы ереже» тыңдалды, ол бұрын Ғылыми секторға жүктелген міндеттерді едәуір кеңейтеді және тереңдетеді. Қайта ұйымдастырумен бұрын ғылыми сектордың міндеттеріне кірмеген ағарту жоспарын әзірлеу, мектептерді ұйымдастыру, көркемдік қызметке идеялық басшылық жасау ісінде Академиялық орталыққа жетекші рөл берілді. (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 61 іс. 38 а.п.).

1922-1923 жж. музей жаңа ғимаратқа көшірілді, 2 ай жаңа ғимаратты жөндеуге кетті. Музейдегі негізгі топтамалар: бұрынғы кәсіптік училищеден; архив комиссиясынан; географиялық қоғамнан; реквизициялық комиссиядан және шіркеуден алынды.

Музейде: археологиялық, нумизматикалық, палеонтологиялық, әскери-тұрмыстық, жергілікті-тұрмыстық, бейнелеу өнері және ежелгі орыс көнелері, табиғи-тарихи, мектепке дейінгі тәрбие - барлығы 9 бөлім болды. Жалпы, барлық бөлімдер екіге топтастырылды: Табиғат және Тарихи-этнографиялық бөлімдер. Бұл кездегі қысқартулар толқыны музейге де әсер етті, 16 адам орнына, нақты тек 9 ғана қалды. (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 617 іс. 17-п.).

Орталық Комитет музейінің жұмысында экспонаттарды талдау, оларды сипаттау, жүйелеу, таңбалау, каталогтау және нұсқаулық жасау басты рөл атқарады. Музей жаңа бөлмеге асығыс көшкеннен кейін экспонаттарды талдау каталогтардың болмауымен күрделене түсті. Музейге арналған нұсқаулықтың болмауы, әсіресе экспонаттарға түсініктеме бере алатын қызметкерлер жеткіліксіз болған жағдайда өте өткір сезілді.

Шектеулі қаражатқа байланысты кездейсоқ сатып алулардан басқа, соңғы 2 жылда музейді экспонаттармен толықтыру мүлдем жүргізілмегенін айтуға болады. Сол себепті музейде ауылшаруашылық және қолөнер өнеркәсібі бөлімдерін құру туралы ой соңғы уақытқа дейін жүзеге асырылмай қалды, тек ауылшаруашылық көрмелерінен экспонаттарының келуімен оларды реттестіру басталды, осылайша музей жанындағы осы бөлімдердің негізі қаланды.

Музейдің маңыздылығының сипаттамасы оған келушілердің санымен байланысты деуге болады. Бір тоқсан ішінде, қазан-желтоқсан айларында 3436 адам, оның ішінде 76 экскурсия, негізінен әртүрлі мектептердің оқушылары келетін. Бөлім меңгерушілері музейге топ болып келушілерге түсініктеме беріп отырды. Айта кету керек, келушілер экспонаттарды тамашалап қана қоймай, белгілі бір экспонаттардың суретін де салып отырған жағдайлары жиі болып отырды.

Музейде көпшілікке арналған және ғылыми сипаттағы дәрістер ұйымдастырылып, үнемі өткізіліп тұрады. Өлкетану сипатындағы баяндамаларды негізінен Қырғыз өлкесін зерттеу қоғамының мүшелері негізінен аймақтың, атап айтқанда, Орынбор маңы биологиясына қатысты жасады.

Губерниялық музейлердің ішінен Семей қаласындағы музей Батыс-Сібір географиялық қоғамының басқаруында және губерниялық халыққа білім беру бөлімі бөліп отырған барлығы 3 бірлікпен ғана қызмет етеді. Экспонаттар саны 4000-ға жуық. Келушілер саны орташа есеппен 25-30 адам. Қолда бар кітапханада 13000 кітап. Ал Орал губерниялық музейінде тек бір адам қызмет көрсетеді. Оның екі бөлімі бар – географиялық. - 636 экспонат, тарихи-этнографиялық-183 экспонат. Келушілер саны Семей қаласымен бірдей – күніне 25-30 адам (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 823 іс. 17-п.).

Республикадағы архив ісінің қалыптасу тарихы да Академиялық орталық қызметінің кезеңімен байланысты деуге болады. 1921 ж. 15 сәуірде Михайлов бас архивтің меңгерушісі қызметіне тағайындалады. Азамат соғысының соңғы жылдарында архив ісінің жағдайы өте күрделі еді. Көптеген, әсіресе әскери архивтер толығымен жойылды, олардың жойылуын сарбаздар мен халықтың бейсаналы бөлігі жүргізді. Орталық өлкелік архив ұйымдастыру Орынбор қаласында бұрыннан бар (1919 ж. аяғынан бастап) губерния негізінде мүмкін болды. Архив материалдары жинақталып тұрған еді және үй-жайы болды. Ол 1921 ж. 1 қыркүйегінен бастап Орталық өлкелік архивке айналды (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 81. 40-п.).

1921 ж. екінші жартысында 30-ға жуық архив, олардың кейбіреулері өте үлкен, мысалы, бұрынғы ғылыми архив комиссиясының архиві (150 жуық арба) және бұрынғы Торғай басқармасының (34 арба) тасымалданды. Ірі архивтер бөлімдер мен қоймалар бойынша бөлінген, ал 5 архив түпкілікті бөлшектеліп, жылдар, айлар, сандар және №№ т.б. бойынша толық жүйелі тәртіпке келтірілген, тек істер тізімдемесін жасау ғана қалады: бұрынғы Торғай басқармасының архиві, Орынбор губерниялық жандарм басқармасының, Ташкент темір жолы Орынбор полиция басқармасының, дворяндық қамқоршылық, Орынбор таулы округі және Орынбор Кеңесінің бұрынғы бөлігі.

Қазақстандағы архив ісінің қалыптасуы мен дамуында көрші аймақтардағы (Омбы губерниясы) ғылыми-тарихи мекемелер септігін тигізді. Томбы университетінің студенттері 1921 ж. Омбы, Петропавл, Семей архивтерінде материалдарды құруға көмектесті. Түркістан испарты (партия тарихы) мүшелері - Н. Төрөқұлов, С. Асфендияров, А. Рахимбаев т.б. РКП(б)

өлкекомның, Жетісу қорғау бөлімінің біраз архивін, 1916 ж. көтеліс бойынша бірқатар материалдарды анықтап, сақтауға сеп болды (Историческая наука, 1990: 24) .

Академиялық орталықтағы идеялық жетекшілік рөлі ғылыми тұрғыдан Мемлекеттік ғылыми кеңеске, ал көркемдік жағынан Мемлекеттік көркемдік кеңеске беріледі. Бұл екі орган Академиялық орталықтың жұмысында маңызды болып табылады және оларды ұйымдастыруға аса назар аударылды (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 61с. 38 а.п.).

Академиялық орталық алқасы Мемлекеттік ғылыми кеңес, Мемлекеттік көркемдік кеңес, Бас музей, Бас архив туралы ережеге қатысты нұсқаулықтарды қарады және қабылдады (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 61 с. 39-п.).

Мемлекеттік ғылыми кеңес жұмысы екі бағытта жүргізілді: ғылыми және ғылыми-әдістемелік.

Ғылыми жұмыс барысында Қырғыз Республикасы үшін аса маңызды ғылыми және көркем шығармаларды шығару, Қырғыз өлкесінде шығарылатын барлық еңбектерді сыни қарастыру мен бағалау жұмыстары ұйымдастырылып отырды. Мәселен, Анненкова Бернадтың «Бекет», Затаевичтің «Собрание киргизских песен», Четыркинаның «Собрание киргизских орнаментов» еңбектері баспаға даярланды.

Ғылыми жұмысты жергілікті орындарында дамыту мақсатында Академиялық орталықтан 40-қа жуық әлеуеті бар әртүрлі губернияларға және жеке тұлғаларға арнайы хаттар жіберілді. Бұл хаттарға жауап ретінде жергілікті жерлерден ғылыми жұмысты ұйымдастыруға кірісіп кеткендігі туралы жауап хаттар алынды. Бұл жұмыстың мәні, Академиялық орталық нұсқауларына сәйкес, Қырғыз мәдениетінің әртүрлі ескерткіштерін жинау, архив материалдарын әзірлеу, халықтың өмірі мен тұрмысын бейнелейтін ғылыми шығармалар жазу да түйінделген. Мысалы, Қостанайдан «Қырғыз ертегілері» Академиялық орталыққа жіберілді

Ал ғылыми-әдістемелік іс бойынша мынадай: а) халықтық білім берудің бірыңғай схемасы туралы, б) кәсіптік білім беру мектептеріне арналған үлгілік бағдарламалар туралы, в) әлеуметтік тәрбие мектептеріне арналған бағдарламалар туралы, г) 1-2 дәрежелі мектептерге арналған үлгілік оқулықтар туралы, д) клубтық, кітапханалық қаржы-салық секциялары туралы сабақтар мәселелері шешілді деп санауға болады. Жергілікті жерлерде ғылыми-әдістемелік жұмысты дамыту үшін Қырғыз Ағарту халкомы орталығы «Әр губерниядағы халықтық білім беру бөлімі жанындағы Кеңестің ғылыми-әдістемелік жұмысын дамыту туралы Нұсқаулық» әзірлеп, бүкіл губерниялардың білім беру бөлімдеріне жіберді (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 617 с. 14-15.).

Ағарту халкомына бекітуге ұсынылған жергілікті мектептердің, оқу және білім беру мекемелерінің барлық оқу жоспарлары мен бағдарламаларын мұқият қарап, пысықтауға баса назар аударылды. Бұл жұмыстың мәні орталықта белгіленген еңбек мектебінің негізгі қағидаттарын өзгертпестен, орталық оқу жоспарлары мен бағдарламаларына қырғыздың ұлттық ерекшеліктерінен және жергілікті өлкенің нақты жағдайларынан туындайтын өзгерістер мен толықтырулар енгізуден көрінді. Осы негізде бағдарламаның барлық дерлік пәндері жергілікті материалдан алынған мәліметтермен толықтырылды: мысалы, география курсына жергілікті өлкенің географиясы туралы есеп енгізілді, саяси сауаттылық курсына жергілікті өзін-өзі басқару органдары туралы ақпарат және т.б. Қырғыз мектептері үшін бағдарламалар қайтадан жасалды.

Ғылыми-әдістемелік органдардың тағы бір маңызды жұмысы: КСРО мектеп қызметкерлерінің ұжымдарындағы жұмыстарды әзірлеу және тексеру болды. Үшінші, өте маңызды жұмыс тәжірибелік-көрнекі мекемелер мен мектептерде оқытудың ғылыми-әдістемелік жағын қоюды қадағалау және басшылық ету болды. Ғылыми-әдістемелік салада жергілікті өлке мектептеріне арналған оқулықтар мен оқу ғылыми-әдістемелік нұсқаулықтарды басып шығару ісіне баса назар аударды (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 823 с. 15-16-п.).

1924 ж. алғашқы айларында РСФСР Халық Комиссарлар Кеңесінің өкімі негізінде Академиялық орталық жанындағы ғылыми-әдістемелік бюроның қызметін ұйымдастыру туралы жоба мен Ереже әзірленді. КСРО-ның тәжірибелік-көрсеткіштік мектептері мен мекемелерінде оқытудың ғылыми-әдістемелік жағын жолға қою туралы тексеру және есептілік жоспары әзірленді. Жергілікті жерлердегі ғылыми-әдістемелік жұмыстар туралы есептер бойынша қорытындылар берілді. Саяси экономика, қырғыз тілінің сөздері теориясы, заң кодексі бойынша терминдер қабылданды. Ғылыми қызметкерлер құрылтайын шақыру

бойынша ұйымдастыру жұмыстары жүргізіліп, Құрылтай бағдарламасы әзірленді (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 823 іс. 23-п.).

Академиялық орталық М. Дулатов, М. Жолдыбаев, Қ. Жұбанов, Б. Майлин, Е. Омаров, Ш. Сарыбаев, С. Сейфуллин, Т. Шонанов сияқты өз заманының алдыңғы қатарлы зиялы қауым өкілдерін топтастырған ұйым болғаны белгілі. Мекеме басшылығы жекелеген қазақ халқының тарихы мен этнографиясын т.с.с. зерттеуге елеулі үлес қосқан жеке тұлғаларға көмек, қолдау көрсету бойынша өз ұстанымын жеткізіп отырған. А. Затаевич Қырғыз Орталық атқару комитетінің төрағасы Меңдешевке 1922 ж. 6-тамызда өтінішін жолдаған. Онда зерттеуші күзге дейін отбасымен Мәскеуге көшуге және осы мақсатта Мәскеудегі Қырғыз өкілдігіне ауысуға мүмкіндік беруді сұраған. Мәскеуде Қазақстанға арналған музыкалық зертхананы ұйымдастыру жұмысын жүргізуді ойластырған. Ол қазақ халқының музыка өнерін зерттеудегі, жинастырудағы еңбегінің маңыздылығын айта келіп, басқа қалаға көшу барысында бір реттік материалдық көмек көрсетуді өтінген (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 97а іс. 495-496-п.).

Затаевичтің бұл хатына орай Академиялық орталықтан төраға А. Байтұрсынов Ағарту халкомына өзіндік көзқарасын жеткізіп, ақпарат жолдаған. Академиялық орталық Затаевичке отбасына жол жүру ақысынан өзге Мәскеуде орналасып алуына жеткілікті жәрдемақы беріп қана қоймай, оны ең болмаса алғашқы айларда арнайы жалақы және пәтермен қамтамасыз ету қажеттігін ескерткен. Ақпаратта егде жасында бірнеше жұмысты қатар жасап қиналуына жол бермей, қазақ халқы атынан қолдау көрсетіп, шығармашылық еркіндігіне мүмкіндік туғызу керектігі түйінделді (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 97а іс. 501-п.).

Академиялық орталық ғылыми қызметкерлерге академиялық паян (ай сайын берілетін жәрдемақы) беруді ұйымдастыру жұмыстарына қатысты. Қызметкерлерге сауалнамаларды толтыртқызып, тізімін даярлап жіберіп отырды.

Жұмысшыларды қамтамасыз ету істері жөніндегі комиссия басқармасына жолдаған ақпаратында Академиялық орталық төрағасы А. Байтұрсынов келесі жағдайды ескеруді сұрайды. КСРО аумағының кеңдігі мен байланыс жолдарының нашар дамуына байланысты көптеген губерниялардан ғылыми қызметкерлердің саны туралы ақпарат алынбағанын, сонымен қатар, Орал, Қостанай, Семей, Бөкей губернияларында ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізіліп жатқаны туралы хабардар етеді. Осы айтылғандардың салдарынан академиялық жәрдемақы алуға құқығы бар адамдардың санын екі есе көбейту қажеттігін түйіндеп, ең қарапайым есеп бойынша республикада кем дегенде 250 академиялық жәрдемақыға тапсырыс беру керек деген қорытындысын жеткізеді (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 140 іс. 18-п.).

Мәселен, Ағарту халкомы жанындағы Жұмысшыларды қамтамасыз ету істері жөніндегі комиссия басқармасына 23.12.1921 ж. №221, №222 істерге қосымша 20.06.1922 ж. №3101 қатынас қағазы жіберілген. Онда академиялық жәрдемақы алуға тиісті адамдардың тізімі көрсетілген.

1. Кенжин А. – Халық ағарту комиссары
2. Байтұрсынов А. – Академиялық орталық төрағасы
3. Мартынов М. – Ұйым. орталығының меңгерушісі.
4. Лазов А. – Әлеуметтік тәрбие бас басқармасының меңгерушісі, жұмысшы факультетінің оқытушысы
5. Лебедев Н. – ЖОО меңгерушісі
6. Лошкарев А. – Мемлекеттік ғылыми кеңестің ғалым хатшысы, Индустриалды техникум және Мәскеу археологиялық институтының Орынбордағы бөлімшесінің оқытушысы
7. Кусков И. – Қырғыз ағарту халкомы Мемлекеттік көркемдік кеңес төрағасы
8. Мелков А. – Қырғыз Бас музейінің төрағасы
9. Филиппович Г. – Бас архив меңгерушісі
10. Гра А. – КСРО ОК меңгерушісі
11. Бутовский Н. – ғылыми қызметкер және кәсіби білім беру бас басқармасының нұрсаушысы
12. Бродская А. – Қырғыз Ағарту халкомы мектепке дейінгі бөлім меңгерушісі
13. Орлов И. – сауатсыздықты жою жөніндегі Қырғыз орталық төтенше комиссиясының төрағасы
14. Струм В. – Қырғыз Ағарту халкомы Әлеуметтік тәрбие бас басқармасының әдіскері

15. Затаевич А. – Қырғыз Ағарту халкомы Мемлекеттік көркемдік кеңес музыкалық-этнографиялық бөлім меңгерушісі
16. Воронцовский П. – КСРО Орталық Комитеті музейі табиғат бөлімінің меңгерушісі
17. Курашкевич Л. – КСРО Орталық Комитеті музейінің сақтаушысы
18. Чеглокова Е. – КСРО ОК архивінің архившісі

Педагогикалық техникум, халықтық білім беру институты, жұмысшы факультетінің, губерниялық советтік-партиялық мектептердің, Мәскеу археологиялық институтының Орынбордағы бөлімшесінің, Индустриалды техникумның оқытушылар бар. Тізімде барлығы – 63 адам көрсетілген (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 140 іс. 24-25-п.).

Академиялық орталықтың жұмыс кезеңі ашаршылық жылдарымен де сай келді. Осыған байланысты ұйым 1921 ж. 21-желтоқсанда өз жоспарын жасады. Академиялық орталық таза теоретикалық сипаттағы ұйым болғандықтан, ешқандай практикалық функциясы бар аппараты қолында болмағандықтан, өз жағдайына қарай: өз қызметкерлерінің күшімен концерттер беруге, ғылыми-танымдық дәрістер ұйымдастыруға, олардан алынған таза табыс аштықпен күресуге берілуге тиіс; өлкелік музейге келушілерден түскен барлық жинақты аштықтан зардап шеккендердің пайдасына беру; қырғыздар көктем мен жаз мезгілінде аштық кезінде жейтін кейбір өсімдіктерді, мысалы, сүйіріс, борық, буылдық және қарға-тұяқты зерттеу үшін шаралар қабылдау; «Аштық қасіреті» көрмесін ұйымдастыру үшін позитивті шеберхананы пайдалану – жұмыстарын жүргізуді жоспарларына енгізілді (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 136 іс. 6-п.). Осылайша Академиялық орталық қоғам өміріне араласып, белсенді еңбек етті.

Жалпы, Академиялық орталық 1921 ж. қазаннан бұрынғы ғылыми сектор жұмысын жалғастырып, кейін 1926 ж. Ғылыми және ғылыми-әдістемелік кеңес болып қайта құрылғандықтан, ресми түрде бес жылға жуық қызмет атқарғанын қорытындылауға болады.

Ағарту халкомы алқасының 1926 ж. 28-наурыздағы отырысының №42 хаттамасында көрсетілгендей, Академиялық орталықты қайта құру мәселесі қарастырылған. Жолдыбаев сөз сөйлеп баяндама жасаған. Соңынан қаулы қабылданып, Академиялық орталыққа «Ғылыми және ғылыми-әдістемелік кеңес» атауы берілген (ҚР ОМА. 81-қ. 1-т. 1134 іс. 62-п.).

Қорытынды. Академиялық Орталық ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру үшін Қырғыз халкомы жанынан 1921 ж. тамыз айында құрылған алғашқы мемлекеттік мекеме болды. Қызметінің негізгі бағыттары: ағарту саласындағы жұмыстарды үйлестіру; сауатсыздықты жою, бастауыш, орта білім беру бағдарламаларын, жоғары оқу орындарына арналған бағдарламалар жүйесін әзірлеу; әдебиет пен өнерсаласындағы басшылық; оқу орындарына, саяси-ағартушылық мекемелерге, баспа ісіне, мұрағаттарға, мұражайларға және ғылыми-зерттеу мекемелеріне теориялық және әдістемелік көмек көрсету еді. Академиялық орталықтың қызмет ауқымы жыл сайын өзгеріп, толысып, кеңейіп отырды. Атап айтар болсақ, оның құрамында әр кездері Мемлекеттік ғылыми кеңес, Мемлекеттік көркемдік кеңес, Қырғыз (қазақ) ғылыми-әдеби кеңесі, Орталық өлкелік музей (Бас музей), Бас архив т.с.с. және бірнеше қоғамдық ұйымдар: Қырғыз өлкесін зерттеу қоғамы, Орыс географиялық қоғамының Семей бөлімі, Физика-медициналық қоғам, Ғылым және еңбек қоғамы біріктірілді. Бұның ішінде қоғамдық ұйымдар жеке бастамамен құрылып, қызмет атқарғанымен, олардың жұмысының жүруі үшін әр мерзімде үкіметтен арнайы қаржы бөлініп отырды. Академиялық орталықтың өз штаты он шақты адамнан құралды. Оның алғашқы төрағасы А. Байтұрсынов болды, кейін К. Тоқтабаев, М. Жолдыбаев басқарды.

Академиялық орталық қызмет атқарған жылдары Ағарту халкомы бойынша білім беру, ғылым, ағартушылық жұмыстарды жүргізіп отырды. Қоғамдық ұйымдардың басын қосты, олардың жұмысын сүйемелдеп отырды. Академиялық орталықтың мектептерге арналған оқу бағдарламалары, оқулықтарды даярлау, қазақ тіліне аудару, пікірлер беру, қазақ терминологиясы, ғылыми және көркем әдебиеттерді басып шығару т.с.с. жұмыстарды ұйымдастырды. Музейлер мен архивтерді қалыптастыру, жұмыстарын жолға қоюға атсалысты. Сауатсыздықты жоюға өз үлесін қосты. Академиялық орталықтың негізгі қызметі жалпы теориялық және бағдарламалық жетекшілікпен байланысты болды. Ұйым қызметіне қарай айналасына сол заманның зиялы қауым өкілдерін топтастырып, ел игілігі үшін тер төгуіне мүмкіндік туғызды.

Қазақстандағы Академиялық орталық сонымен қатар, мәдениеттің таралу ошағының бірі болды. Қазақ халқының салт-дәстүрін және этнографиясын, мәдениеті мен тарихын зерттелді,

көпшілікке насихатталды. Жергілікті жерлерде бұқаралық мәдени шаралар өткізді, дәрістер оқылды, баяндамалар жасады, кітапханалар толықтырылып, жәдігерлер жинастырылып, көне ескерткіштер мен өнер туындылары қалпына келтіру, сақтау жолға қойылды.

Осылайша, Академиялық орталық XX ғ. 20-жж елдегі білім, ғылым, мәдениет және ағарту салаларының қызметін жолға қоюда өзіндік миссиясын атқарып шықты.

Дереккөздер

ҚР ОМА – Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві
ООБМА – Орынбор облысының біріккен мемлекеттік архиві

Әдебиеттер

Ахметова, 1982 – *Ахметова С.Ш.* Историческое краеведение в Казахстане. Алма-Ата: Казахстан, 1982. 168 с.

Ермекбай, 2016 – *Ермекбай Ж.А.* Формирование и развитие науки Советского Казахстана // Вестник Томского государственного университета. 2016. № 413. С. 103-110.

Ибраев, 2015 – *Ибраев Г.М.* История развития краеведения Казахстана // Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетінің хабаршысы. № 1 (44) 2015. Б. 69-76.

Культурное строительство, 1965 – *Культурное строительство* в Казахстане (1918-1932 гг.) Сборник документов и материалов. / Сост.: М. А. Абдулкадырова, С. С. Голубятников, А. Г. Кукушкина и др. Алма-Ата: Казахстан, 1965. 300 с.

Қазақстандағы оқу-ағарту жүйесі, 2022 – *Қазақстандағы оқу-ағарту жүйесі: тарихы мен тағылымы (1920-1930 жылдар) Ұжымдық монография.* [Авт.: А.Т. Қайпбаева, О.Х. Мұхатова, А.М. Әбікей т.б.]. /Алматы: «Мадияр» ЖК, 2022. 320 б.

Наука советского Казахстана, 1981 – *Наука советского Казахстана.* – Алма-Ата: Издательство «Наука» Казахской ССР, 1981. 300 с.

Нусупбеков А.Н., Покровский С.Н. Шахматов В.Ф. Развитие исторической науки в Казахстане. В кн.: Наука Советского Казахстана за 1920-1960 гг. Алма-Ата. Издательство Академии наук Казахской ССР, 1960. С. 559-590.

Октябрь и наука, 1967 – *Октябрь и наука* Казахстана. Алма-Ата: Издательство «Наука» Казахской ССР, 1967. 575 с.

Таукибаева, 1999 – *Таукибаева Ш.Ж.* Становление государственных учреждений Казахстана по образованию, культуре и науке (1917-1936 гг.). Автореф. дисс...к.и.н. Алматы, 1999. 32 с.

Sources

Central state archive of the Republic of Kazakhstan
United State Archive of the Orenburg region

References

Akhmetova S.Sh. Istoricheskoe kraevedenie v Kazahstane [Historical local lore in Kazakhstan]. Alma-Ata: Kazakhstan, 1982. 168 p. (in Rus.)

Ermekbai Zh.A. Formirovanie i razvitie nauki Sovetskogo Kazahstana [Formation and development of science in Soviet Kazakhstan] // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. 2016. № 413. P. 103-110. (in Rus.)

Ibraev G.M. Istoriya razvitiya kraevedeniya Kazahstana [History of the development of local history of Kazakhstan] // Korkyt Ata atyndagy Kyzylorda memlekettik universitetinin habarshysy. № 1 (44) 2015. P. 69-76. (in Rus.)

Kazakstandagy oku-agartu zhujesi: tarihy men tagylymy (1920-1930 zhyldar) [Educational system in Kazakhstan: history and lessons (1920-1930)] Uzhyndyk monografiya. [Aft.: A.T. Kaipbaeva, O.Kh. Mukhatova, A.M. Abikei and others]. /Almaty: «Madiyar» ZhK, 2022. 320 p. (in Kaz.)

Kul'turnoe stroitel'stvo v Kazahstane (1918-1932 gg.) [Cultural construction in Kazakhstan (1918-1932)] Sbornik dokumentov i materialov. / Sost.: M.A. Abdulkadyrova, S. S. Golubyatnikov, A.G. Kukushkina i dr. Alma-Ata: Kazakhstan, 1965. 300 p. (in Rus.)

Nauka sovetskogo Kazahstana [Science of Soviet Kazakhstan]. – Alma-Ata: Izdatel'stvo «Nauka» Kazaskoj SSR, 1981. 300 p. (in Rus.)

Nusupbekov A.N., Pokrovskii S.N. Shakhmatov V.F. Razvitie istoricheskoy nauki v Kazahstane [Development of historical science in Kazakhstan]. V kn.: Nauka Sovetskogo Kazahstana za 1920-1960 gg. Alma-Ata. Izdatel'stvo Akademii nauk Kazahskoj SSR, 1960. P. 559-590. (in Rus.)

Oktyabr' i nauka Kazahstana [October and Science of Kazakhstan]. Alma-Ata: Izdatel'stvo «Nauka» Kazaskoj SSR, 1967. 575 p. (in Rus.)

Taukibaeva Sh.Zh. Stanovlenie gosudarstvennyh uchrezhdenij Kazahstana po obrazovaniyu, kul'ture i nauke (1917-1936 gg.) [Formation of state institutions of Kazakhstan for education, culture and science (1917-1936)]. Avtoref. diss...k.i.n. Almaty, 1999. 32 p. (in Rus.)

Мазмұны / Content / Содержание 2023 № 26 (2)

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

<i>Margulan A.S., Zhuzbayeva U.D.</i> THE SHAGATAI FRONTIER IN ABU AL-FIDA'S WORK «ТАКВИМ AL-BULDAN».....	206
<i>Отенова Г.Е.</i> НОВЫЕ СВЕДЕНИЯ О КИРГИЗ-КАЙСАКАХ ИЗ КАЗАНИ: АНАЛИЗ РУКОПИСИ 1796 ГОДА.....	217
<i>Мәлікова С.З., Ибраева А.Ф., Мұхамеджанова Г.Т.</i> СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ӨҢІРІНДЕГІ АЛАШ ҚҰРЫЛТАЙЫ: АҚҚҰСАҚ ЖИНАЛЫСЫ.....	229
<i>Мұхатова О.Х.</i> ЖЕТІСУ АЛАШ ҚАЙРАТКЕРІ - БАЗАРБАЙ МӘМЕТОВ.....	242
<i>Жұмағұлов Б.С.</i> ТОБАНИЯЗ ӘЛНИЯЗҰЛЫ – ХАЛЫҚ АЗАТТЫҒЫ ЖОЛЫНДАҒЫ КҮРЕСКЕР.....	258
<i>Мұқанова Г.Қ., Жұматай С., Ташағұл А.</i> «КАЗАХСКИЙ КАЛЕНДАРЬ НА 1923 ГОД» В КОНТЕКСТЕ ИДЕНТИЧНОСТИ.....	272
<i>Шашаев Ә.Қ., Тілеубаев Ш.Б., Құрманалина Н.Н.</i> XX ғ. 20-ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АКАДЕМИЯЛЫҚ ОРТАЛЫҚТЫҢ ҚҰРЫЛУЫ МЕН ҚЫЗМЕТІ.....	287
<i>Гиззатов С.М.</i> 1921-1922 ЖЫЛДАРДАҒЫ ОРАЛ ЖӘНЕ БӨКЕЙ ГУБЕРНИЯЛАРЫНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЗАРДАПТАРЫ.....	298
<i>Мамбетова Г.А., Муминов А.К.</i> ПОЛИТИКА СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА В ОТНОШЕНИИ РЕЛИГИОЗНЫХ ДЕЯТЕЛЕЙ В КАЗАХСТАНЕ (АКТЮБИНСКАЯ ОБЛАСТЬ).....	310
<i>Базарбаев К, Гумуш Н., Акдениз Э.</i> ТҮРКІСТАН ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСЫНДАҒЫ ЭНВЕР ПАШАНЫҢ САЯСИ ҚЫЗМЕТІ.....	326
<i>Ахметова Л.С., Ахметов С.С.</i> БОЛЬШАЯ ОРДА КАЗАХОВ В РОССИЙСКО-КОКАНДСКОМ ПРОТИВОСТОЯНИИ В СРЕДНЕЙ АЗИИ. СУРАНШЫ-БАТЫР И УЗЫН-АГАШСКОЕ СРАЖЕНИЕ 1860 ГОДА.....	335
<i>Ауаған В., Ақанов К., Курманов З.</i> REFLECTION OF THE SHIVANIDS (SHEIBANIDS) DYNASTY'S ROLE IN THE HISTORY OF THE JUCHI ULUS AND THE KAZAKH KHANATE IN THE 13-16 th CENTURIES.....	350
<i>Козыбаева М.М., Мурзаходжаев К.М., Малабаев С.К.</i> ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ГОЛОДА 1921-1922 ГГ. В КАЗАХСТАНЕ.....	361
<i>Мурзақханов А.</i> SOVIET POLITICS IN KAZAKH AUL: POSITIONS OF RESEARCHERS.....	373

АРХЕОЛОГИЯ / ARCHAEOLOGY

<i>Оутрам А., Курманиязов Ы.</i> РОЛЬ БОТАЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОГО СКОТОВОДСТВА В ДВУХЭТАПНОМ ПРОЦЕССЕ ОДОМАШНИВАНИЯ ЛОШАДИ	384
<i>Қожа М.Б., Жетібаев К.М., Муминова З.П.</i> ОРТАҒАСЫРЛЫҚ СЫҒАНАҚ ҚАЛАСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....	407
<i>Женіс Ж., Нарымбет Н.</i> АЛТЫН ОРДАДАҒЫ МҰНАРАЛЫ (ШАТЫРЛЫ) MAZAPLAR: ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЖӘНЕ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ САБАҚТАСТЫҚ (X-XIV ғғ.).....	422